

**В.К. ЩЕРБАКОВ –
КЕРІВНИК ЧЕРНІГІВСЬКОГО
ІНСТИТУТУ НАРОДНОЇ ОСВІТИ**

Стаття присвячується маловідомим сторінкам історії Чернігівського інституту народної освіти 20-х років ХХ ст. Мова йде про короткий період управління вузом В.К. Щербаковим.

Ключові слова: Чернігівський інститут народної освіти, В.К. Щербаков, навчальна база, організація навчання.

За майже столітній період діяльності Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка відбулось багато змін не лише в назві, структурі його підрозділів, а й у керівництві цим навчальним закладом. У даній статті мова піде про короткий час з історії інституту та про одного з двадцяти його керівників. Саме ці питання не знайшли належного висвітлення в історичній літературі.

В.К. Щербаков народився 27 лютого 1898 р. у с. Дубровці Оршанського повіту у багатодітній сім'ї селянина-бідняка. У дитинстві до 13-річного віку він допомагав сім'ї на сільгоспроботах, з 13 до 16 років батракував і таким чином заробляв собі на життя. У зимовий період Василь навчався у школі, і до 16-річного віку закінчив двокласну початкову школу. Протягом 1914–1915 рр. він займався самопідготовкою, що дало змогу в 1915 р. вступити до Рогачівської учительської семінарії.

25 жовтня 1918 р. В.К. Щербаков був прийнятий до лав РКП(б). Через місяць на окружній партійній конференції він був обраний членом повітового парткому і з цього часу став працювати в м. Рогачах лектором та пропагандистом і завідувачем повітового агентством друку.

У квітні 1919 р. Василь Карпович разом із військовим батальйоном був направлений на Східний фронт в якості рядового бійця. Після дев'яти місяців служби він був обраний членом бригадного партійного бюро і призначений пропагандистом та агітатором бригади.

В ході переміщення 23-ої дивізії, до якої увійшла бригада на Південному фронті навесні 1920 р., В.К. Щербаков був призначений інструктором-агітатором політвідділу дивізії. З серпня 1920 р. до травня 1921 р. він виконував обов'язки начальника політпросвіти, а згодом очолив політпросвіт політвідділу тієї ж дивізії. У травні 1921 р. майбутній ректор був відряджений до Харківської вищої партійної школи, де пройшов однорічний курс навчання в лекторсько-педагогічній групі.

Після навчання у ВПШ при ЦК КП(б)У в квітні 1922 р. В.К. Щербаков був направлений на роботу лектором до Чернігівської губерньської партшколи. У

Чернігові його призначили заступником завідувача агітаційно-пропагандистського відділу, у вересні 1923 р. зарахували лектором історичного матеріалізму і пролетарської революції Чернігівського інституту народної освіти, а ще через рік призначили і затвердили Наркоматом освіти політкомісаром інституту. У 1923–1924 навчальному році він проводив лекції на курсах перепідготовки учителів, одночасно друкував статті у місцевій пресі, у 1924 р. надрукував книгу «Підготовка октябрю».

На початку 1924 р. В.К. Щербаков був призначений завідувачем Чернігівського губерньського агітаційно-пропагандистського відділу, а у серпні 1924 р. – ректором Чернігівського інституту народної освіти [1, арк. 9–9 зв.].

Початок роботи в інституті позначився не досить коректними справами по відношенню до першого директора учительського інституту. Перебуваючи на посаді політкомісара інституту, В.К. Щербаков намагався звільнити з роботи О.П. Фльорова – глибоко релігійної людини. Ставши ректором у 1924 р., колишнього директора було звільнено з роботи не без сприяння В.К. Щербакова.

Першою відповідальною справою, яку мав довести до завершального етапу новий ректор, білорус за національністю, стало завершення українізації інституту. Комісія з українізації ЧНО розробила відповідний план, який був затверджений Правлінням інституту й надісланий до Наркому освіти [2, арк. 129]. Для кожного навчального закладу було встановлено термін «цілковитої українізації» [3, 165]. Згідно з планом Головпрофосу, українізація повинна була завершитись у 1925–1926 навчальному році [4, арк. 14], проте остаточний термін українізації ЧНО було відкладено на початок 1926–1927 академічного року [5, арк. 129]. На засіданні комісії з українізації ЧНО 4 січня 1926 р. було ухвалено рішення встановити за остаточний термін повної українізації студентів початок 1927–1928 навчального року [6, арк. 6].

Як показала проміжна перевірка стану українізації ЧНО, що проходила 9 січня 1925 р., даний напрям роботи проходив не досить добре. Серед 24 лекторів у закладі викладав українську мову один, а українською мовою викладало – п'ять лекторів і три лаборанти. Українською мовою викладались українська мова, українське письмо, природознавство, історія України, антирелігійна пропаганда, теорія ремесла, що складало 25 % від загальної кількості предметів. Українських книжок в книгозбірні налічувалось 855 назв, що складало до 10 % від наявних у бібліотеці книг; використовувалось приблизно 5 % україномовних підручників [7, арк. 5].

З метою поліпшення ходу українізації ЧНО з 1924–1925 року в навчальний план були введені курси української мови на першому році навчання,

українського письменства – у другому та третьому роках. Для невстигаючих студентів першого курсу упродовж третього триместру проводились додаткові заняття з української мови.

Поступово в студентській читальні українські газети й журнали стали переважати російські, а українські книжки й підручники, хоч і в невеликій кількості, з'явилися в лабораторіях і кабінетах. Живе українське слово можна було почути в піснях студентського хору та зі сцени при постановках українських п'єс силами драматичного гуртка. Так створювалась українська атмосфера в стінах ЧІНО, хоч умови ці не можна вважати цілком сприятливими – російськомовна громада, представлена студентами білорусами, росіянами, євреями й українцями, вихованими в оточенні російської культури, значно переважала українську. Тим не менше, між ними не було ворожого ставлення [8, арк. 2 зв.].

У лекторському складі також переважали російськомовні лектори. Вони свідомо й з повагою поставилися до справи українізації. Ті з них, хто володіли українською мовою, читали свої лекції українською. Для лекторів, що не знали мови зовсім, організували курси української мови [9, арк. 2 зв.]. Зважаючи на такий стан речей, правління ЧІНО 5 липня 1927 р. відстрочило термін переходу на викладання українською мовою до 1 січня 1928 р. Проте за даними на 1928–1929 навчальний рік, з 42 викладачів 35 викладали українською мовою, 7 – російською [10, арк. 6 зв.].

У навчальному плані усі дисципліни, які вивчалися на факультеті соціального виховання, були поділені на три цикли: соціально-економічний, педагогічний і виробничий [11, арк. 175].

З переходом ЧІНО до факсоцвуху змінилися і прийоми педагогічної роботи. Навчальна робота переважно зосереджувалась в кабінетах, лабораторіях, студіях та гуртках. Визначальне значення отримала самостійна робота студентів, яка набула системних рис в рамках реалізації Дальтон-плану, що широко запроваджувався у систему освіти у 20-х рр. Систематичні заняття в лабораторіях ЧІНО були започатковані 1 жовтня 1924 р. [12, арк. 19 зв.].

Лекційний метод, з огляду на теоретичний і практичний досвід попередніх років, з інститутської практики остаточно не виключався. Він повинен був бути зведений до необхідного мінімуму і застосовуватися там, де це необхідно. Втім, домінуючою залишалась самостійна робота студентів, яка проходила у вигляді семінарських занять, обстежень дитячих закладів, підприємств і педагогічної практики студентів [13, арк. 1 зв.].

Наприкінці 20-х рр. Наркомос розробив проект організації навчального року за новою схемою – навчальний рік тривав 10 місяців з двомісячною пере-

рвою, а замість триместрового розподілу навчального часу застосовувався семестровий [14, 133].

Нагальною стала необхідність встановлення чотирирічного курсу навчання в ІНО. У «Правилах і програмах для вступу до інститутів, технікумів, робфаків та профшкіл УСРР на 1926–1927 академічний рік» зазначалося, що курс ІНО розрахований на 4 роки [15, арк. 104 зв.]. На третьому і четвертому курсах відбувалась спеціалізація: існувало три відділення – суспільствознавче, біологічне і фізико-математичне [16, арк. 22 зв.].

В інститутах народної освіти склалась цікава практика проходження стажування, яка діяла до початку 30-х років. Кожний випускник інституту повинен був пройти обов'язкове річне педагогічне стажування і відзвітуватися перед кваліфікаційною комісією, яка приймала рішення про видачу диплома. Щорічно до 1-го травня ІНО повинен був подати до відповідного губернського відділу народної освіти списки тих, хто в поточному році повинен закінчити вуз. Усі випускники були зобов'язані пройти стажування. Списки подавались із зазначенням спеціальності кожного студента [17, арк. 72]. Студенти-випускники педвузів мали виконувати дипломні роботи і після річного стажування в школі захищати їх у факультетських комісіях під головуванням декана.

Після закінчення навчання в інституті студентам видавались тимчасові посвідчення про закінчення вузу і залікова книжка зі стажування. За результатами проходження стажування і отримання заліку всі документи подавались до Головпрофосвіти, після чого студентам видавали свідоцтва про закінчення вузу. Тим, хто закінчив навчання раніше 1919 р., видавались лише довідки про закінчення вузу із зазначенням колишньої назви інституту. Всі ці положення вступили в дію з 1-го червня 1923 р. [18, арк. 14].

Випускник, крім атестату про закінчення вузу, одержував характеристику-направлення, в якій вказувалося, що випускника слід «кваліфікувати як педробітника переважно старших класів семирічної школи» [19, арк. 65].

За ректора В.К. Щербаківа Чернігівський ІНО розміщувався в окремій цегляній будівлі колишнього реального училища, нині – Чернігівського кооперативного технікуму. Дане помешкання повною мірою задовольняло потреби інституту. Крім навчальних аудиторій, кабінетів адміністрації та студентських організацій, 22 кімнати були навчально-допоміжного призначення в яких проводились лабораторно-практичні заняття.

Систематичні заняття в лабораторіях були розпочаті 1 жовтня 1924 р. Вони проходили в 9-ти лабораторіях. Були відкриті соціально-економічна, соціального виховання, географічна, фізико-механічна, біологічна, виробнича, матема-

тична лабораторії та психофізіологічна і художня студії [20, арк. 19 зв.]. Кількість лабораторій з кожним роком збільшувалась. Станом на 28 січня 1928 р. ЧІНО мав 12 навчальних лабораторій: 1) фізичну, 2) хімічну, 3) біологічну, 4) математичну, 5) психофізіологічну, 6) педологічну, 7) чужоземних мов, 8) історичну, 9) літератури, 10) «марксівську», 11) політекономії, 12) рефлексології і художню студію [21, арк. 4].

Експонати педагогічного музею (2900 од.) розміщувались у двох кімнатах. Він складався з кількох відділів, з них зоологічний налічував 498 експонатів, ботанічний – 491, історичний – 534, географічний – 1234, геологічний з мінералогією – 143. Музей мав 453 діапозитиви. 531 експонат було передано зі шкіл м. Чернігова [22, арк. 113]. Станом на 25 грудня 1925 р. в музеї налічувалось 3617 експонатів [23, арк. 40].

Важливим нововведенням радянської системи професійної освіти було проведення виробничих практик. З цією метою навесні 1925 р. ЧІНО влаштував радгосп на орендованих ділянках колишнього господарства Троїцького монастиря (сад, город, частина поля). Таким чином, інститут з 1925 р. орендував землю площею 13 дес. 1562 кв. саж. [24, арк. 20]. Цю справу було розпочато, як зазначав В.К. Щербаков, виключно з метою навчання, а саме, щоб ув'язати теоретичні курси (виробництва, хімії, природознавства) з практичною роботою в радгоспі. Разом із тим, інститут мав здійснити сільськогосподарський ухил в плані навчання, бо студенти в майбутньому – переважно сільські учителі, які повинні були на селі провідниками прогресивної думки в галузі сільського господарства.

Важливу роль в навчально-виховній роботі інституту відігравала бібліотека. Вона обслуговувала як викладачів, так і студентів, і була відкритою для користування в позалекційні години тричі на тиждень. В правилах користування читальнею у 1925 р. зазначалося, що читальня і бібліотека відчинені щодня, окрім неділі та понеділка з 6 до 10 години вечора [25, арк. 15]. Бібліотечний фонд складався із 20328 найменувань. Із загальної кількості книг 4432 були україномовними, 7816 – російськомовними, 780 надруковані німецькою і 300 книг французькою мовами [26, арк. 2 зв.]. Поповнення фондів бібліотеки здійснювалось коштами держбюджету, які відпускались на утримання ЧІНО.

У 1928 р. місцеві органи влади передали для використання інституту приміщення радпартшколи (колишня духовна семінарія). У розпорядженні ЧІНО були будівлі колишнього реального училища, колишньої духовної семінарії, ще три будинки. В одному з них розміщувалась бібліотека, в двох інших – гуртожитки. Для 712 студентів, які на той час знаходились в інституті, були створені задовільні

умови для навчання та проживання [27, 18].

Наказом Наркомату освіти України за №422–е від 22 жовтня 1929 р. В.К. Щербаков був звільнений з посади ректора ЧІНО і направлений в розпорядження ЦК Компартії України [28, арк. 82].

Подальша доля колишнього ректора була пов'язана з науковою діяльністю, хоча він, по суті, не мав вищої освіти. Наприкінці 1929 р. В.К. Щербаков переїздить до Харкова, де працює у республіканському інституті історії партії. На початку 30-х років він очолює інститут історії Білорусії, був обраний академіком та віце-президентом Академії наук Білорусії, викладав у вищих навчальних закладах Мінська. У 1939 р. він став жертвою необґрунтованих репресій. Реабілітований посмертно [29, 354].

Отже, діяльність В.К. Щербакова у Чернігівському інституті народної освіти слід оцінювати по-різному. У позитивному плані можна відзначити роботу по формуванню належної навчально-матеріальної бази для забезпечення виховного процесу достатньою кількістю навчальних аудиторій, кабінетів тощо. Проте, не без участі В.К. Щербакова зазнав значних переслідувань перший директор учительського інституту, професіонал-педагог, глибоко релігійна людина О.П. Фльоров, якого у 1924 р. було звільнено з роботи.

Посилання

1. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 8862, 18 арк.
2. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-608, оп. 1, спр. 165, 476 арк.
3. Майборода С.В. Державне управління вищою освітою в Україні: структура, функції, тенденції розвитку (1917 – 1959 рр.). – К., 2000. – 308 с.
4. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-608, оп. 1, спр. 163, 36 арк.
5. Там само, спр. 165, 476 арк.
6. Там само, спр. 308, 25 арк.
7. Там само, спр. 163, 36 арк.
8. Там само, спр. 164.
9. Там само.
10. Там само, спр. 700, 6 арк.
11. Там само, спр. 175, 65 арк.
12. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-608, оп. 1, спр. 280, 87 арк.
13. Там само, спр. 166, 56 арк.
14. Липинський В.В. Становлення і розвиток нової системи освіти в УСРР у 20-ті роки. – Донецьк, 2000. – 247 с.
15. Держархів Чернігівської обл., спр. 168, 263 арк.
16. Там само, спр. 488, 38 арк.
17. Там само, спр. 117, 161 арк.
18. Там само.
19. Там само.
20. Там само, спр. 280, 87 арк.
21. Там само, спр. 488.
22. Там само, спр. 162, 138 арк.
23. Там само, спр. 282, 86 арк.
24. Там само, спр. 373, 116 арк.
25. Там само, спр. 145, 29 арк.
26. Там само.
27. Півстоліття невтомної праці: Нарис історії Чернігівського державного педагогічного інституту ім. Т.Г.Шевченка.

– К., 1966. – 100 с.

28. Держархів Чернігівської обл., ф. Р–608, оп. 1, спр. 4141, 83 арк.

29. Коваленко О.Б., Ткаченко В.В. Щербаков Василь Карпович. Український та білоруський історик, активний учасник краєзнавчого руху 20-30-х років // Репресоване краєзнавство (20-30-ті роки). – К., 1991. – С. 353–354.

Боровик А.Н. В.К. Щербаков – руководитель Черниговского института народного образования

Статья посвящена малоизвестным страницам истории Черниговского института народного образования 20-х годов XX в. Речь идет о небольшом периоде управления вузом В.К. Щербаковым.

Ключевые слова: Черниговский институт народного образования, В.К. Щербаков, учебная база, организация обучения.

Borovyk A.M. V.K. Shcherbakov – manager of Chernihiv public education institute

The article devoted to little-known pages of Chernihiv Public Education Institute's history in the 20's XX c. The matter is about short period of V.K. Shcherbakov's direction of the institute.

Key words: Chernihiv Public Education Institute, V.K. Shcherbakov, training facilities, training management.

01.03.2015 р.

УДК 37 (09): 37.091.212 (477. 51–2) «192»

С.В. Пої

«ЧИСТКИ» СТУДЕНТСЬКОГО КОНТИНГЕНТУ НІЖИНСЬКОГО ІНСТИТУТУ НАРОДНОЇ ОСВІТИ У 20-Х РОКАХ ХХ СТ.

Стаття присвячена так званим «чисткам» студентського контингенту Ніжинського інституту народної освіти як складової частини політики компартійної влади в галузі вищої освіти у 20-х роках ХХ ст.

Ключові слова: Ніжинський інститут народної освіти, студентство, репресії, «чистки».

Останнім часом помітно зростає інтерес до вивчення політичних репресій в Україні у 1920–1930-х рр., жертвами яких були не лише педагоги усіх категорій, а й студенти вищих навчальних закладів. Репресивні акції по відношенню до студентів Ніжинського інституту народної освіти знайшли відображення у працях Г.В. Касьянова [10; 11], І.В. Мошик [12], В.І. Прилуцького [13], О.Л. Рябченко [16; 17; 18], Г.В. Самойленка та О.Г. Самойленка [19], В. Циби [20], але в цілому ця проблема потребує подальшого поглибленого вивчення.

До студентського контингенту радянських вишів, згідно з настановами компартійного керівництва, могли входити лише особи пролетарського походження. Але, як відзначають дослідники, протягом 1920-х рр.

поняття «пролетар» залишалося невизначеним. Досить важко сказати, що це означало: походити з робітничої сім'ї, мати стаж роботи на виробництві чи «свідомість робітника». Тож молодь миттєво відреагувала на запити нової влади: пролетарська ідентичність конструювалася різними шляхами [16].

Анкети, які заповнювали студенти при вступі до вищого навчального закладу, свідчать, що робітниками вони вважалися не лише за фактом народження у пролетарській сім'ї. Необхідний для вступу робітничий стаж можна було отримати, попрацювавши рік-два на виробництві. Пролетарський статус студента мало підтвердити направлення, яке видавалося комсомольськими, компартійними чи профспілковими організаціями. Досить часто користувалися мішаними критеріями – походженням та стажем, але «пролетарськими» студенти залишалися до першої чистки, перереєстрації чи соціально-академічної перевірки [10, 131].

Починаючи з 1921 р., у Ніжинському ІНО регулярно проводилися так звані «чистки» студентського контингенту. Започатковано їх було під головуванням ректора О.О. Карпека [9, 281]. Так, студентка Г.І. Козловська у грудні 1921 р. була виключена за неблагонадійність, оскільки у своїй анкеті вказала, що її батько в 1918 р. виїхав до Польщі [3, арк. 115].

У протоколах засідань реєстраційної комісії навчального закладу зафіксована процедура опитування студентів та результати їх перереєстрації із зазначенням причини відрахування у випадку негативного рішення [12, 171]. Нижче для порівняння наведено опитувальні анкети з позитивним і негативним рішеннями реєстраційної комісії.

«Голенко Митрофан Алексеєвич. – Скільки лет? – 23. Где служите? – Работаю в Укродкоме. К какому классу принадлежит отец? – Средняк. Скільки душ семьи? – 6, брат красноармеец, младший учащийся. Почему не принимает участие в общественной жизни? – Болен неврастением и порок сердца. Заключение комиссии – оставить в составе студентов.

Борисов Иван Петрович. – Только учитель? – Да. Семья? – 8 душ. Хватает ли заработка отца на содержание семьи? – Мало. Профессия отца? – Столяр, я ему помогаю. Был ваш брат в Белой армии? – Да. Почему сочувствуете Октябрьской революции? – Не может объяснить. Взгляд ваш на значение молодежи в революции? – Не может объяснить точно, так как политически еще не созрел. Почему сочувствуете коммунистической партии? – Как ремесленник. У вас был национализирован дом? – Да. Имела ваша семья еще что-нибудь? – Лавку. Заключение комиссии – исключить за неблагонадежность» [4, арк. 345]. У цьому випадку перевагу надали хворому, проте соціально придатному студентові, аніж фізично здоровій, адекватній молодій людині, але з сумнівним